

A LATIN NYELV
A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY
KULTÚRÁJÁBAN ÉS MŰVELŐDÉSÉBEN

SZERKESZTETTE
BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – MOLNÁR DÁVID

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 5.

**A latin nyelv
a kora újkori Magyarország és Erdély
kultúrájában és művelődésében**

Szerkesztette

Békés Enikő – Kasza Péter – Molnár Dávid

Szeged
2023

A konferencia létrejöttét támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap
BTK Irodalomtudományi Intézet
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
SZTE BTK Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatóközpont

A kötet megjelenését támogatta:

BTK Irodalomtudományi Intézet „A Neolatin Költők Tára sorozat elindítása.
Az ismeretlen XVIII. századi magyarországi latin nyelvű irodalom feltárása”
című kutatási program
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék

© Szerzők, 2023
© Lazi Kiadó, 2023

ISBN 978 963 267 573 2
ISSN 2416–125X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát
egyes fejezeteket illetően is.

A borítón
Hans Sebald Beham *Grammatica* (1519) című metszete látható

Kiadja a Lazi Könyvkiadó Kft.
Felelős kiadó: a kiadó igazgatója
Nyomdai előkészítés: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomdai kivitelezés: A-Színvonal 2000 Nyomdaipari Kft.
6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

Tartalom

Előszó	9

GRÉCISTÁK ÉS KAPCSOLATAIK

ORBÁN ÁRON	
Clusius és Ellebodius barátsága	13

SZABÓ ÁDÁM	
Egy filológiai csúcsteljesítmény a 16. századi Magyarországon: Nicasius Ellebodius írásai Polübioszról	25

MÉSZÁROS TAMÁS	
Egy bizánci történetíró latinul. Konrad Clauser Khalkokondülész-fordítása	35

GRAMMATIKA – OKTATÁS

TÓTH GERGELY	
Bél Mátyás nézetei a latin nyelv iskolai oktatásáról	47

TÓTH SÁNDOR ATTILA	
Grigely Józsefnek a latin grammatikába bevezető könyve(i) (<i>Institutiones grammaticae</i>) néhány fejezetéről	63

KÖLCSÖNHATÁSOK

BAJÁKI RITA

- A 16. századi latin nyelvű imakönyvek hatása
a magyar nyelvű nyomtatott imairodalomra 79

SZEBELÉDI ZSOLT

- A kollokációk mint nyelvi hungarizmusok Szerémi György *Epistolájában* 91

JANKOVITS LÁSZLÓ

- Rimay János latin verset fordít 99

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

- Baróti Szabó Dávid magyar nyelvű költészetének antik és neolatin forrásai 107

FILOLÓGIA ÉS RECEPCIÓ

MOLNÁR PÉTER

- „Reperit ipsum caput... insudatum”
Egy váradi Szent László-legenda megalkotása 121

KECSKEMÉTI GÁBOR

- Ecsedi Báthory István egy humanista olvasmányáról 141

SZABÓ ANDRÁS

- Forgách Mihály ismeretlen levele 153

BALÁZS MIHÁLY

- Janus Pannonius – Leonhard Stöckel – Lethenyei János.
Az apophthegma a kora újkori Magyarországon 161

JARMALOV REZSŐ

- Otrokocsi Főris Ferenc *Historia Ecclesiastica Hungarorum* című művének
kéziratai és szövegproblémái 185

ERDÉLYI HISTÓRIÁK

TOMKÓ ZOLTÁN

- Szulejmán utolsó magyarországi hadjárata és a zimonyi találkozó
Szapolyai-párti szemmel 199

VIROVEZ NÁNDOR

- Kendy Anna históriájának megjelenése Christian Schesaeus
Ruina Pannonica című eposzában 213

PETNEHÁZI GÁBOR

- A bolygó humanista.
Gian Michele Bruto Erdélybe érkezésének előtörténete 223

GYULAI ÉVA

- Egy (majdnem) ismeretlen történetíró, Daróczy Ferenc és műve:
Vera descriptio rerum in Transsylvania post Moldavicam expeditionem gestarum
(Prága, 1600) 243

GÁLFI EMÓKE

- Szamosközy István „baráti köre” 265

PAP LEVENTE

- Lakatos István *Siculiájának* egyik forrása: Florimond de Raemon 279

BENEI BERNADETT

- De Transilvania – Timon Sámuel (1675–1736) Erdély-imagója 293

MÁTÉ ÁGNES

- Báthory Griseldis, az engedetlen menyasszony vagy az eretnek hárpia
sikertelen megzabolázása 305

NAGY GÁBOR

- „Memor tamen regis Stephani, qui dicere consueverat...”.
Báthori István északi emlékezetéről 317

AD FONTES

BÁTHORY ORSOLYA

Edictalis cassatio –Nyomokban Pázmányt tartalmazhat 343

FEHÉR BENCE

Római feliratok, hadiutak rekonstruálása és a fogarasi mammutcsontok
– egy latin tudományos monográfiában, 1700 körül 361

SÁNTA SÁRA

Köleséri Sámuel, az erdélyi polihisztor régiségbúvár 371

Névmutató 379

Edictalis cassatio – Nyomokban Pázmányt tartalmazhat

II. Ferdinánd magyar király (ur. 1619–1637), német-római császár 1620. december 10-ei dátummal kiadta az *Edictalis cassatio* című rendeletét, amellyel egyrészt érvénytelenítette Bethlen Gábor királlyá választását (1620. augusztus 25.), másrészt hatálytalanította a pozsonyi (1619. november 18-tól 1620. január végéig) és a beszercebányai (1620. június elseje és augusztus 24. között) gyűléseken elfogadott határozatokat.¹ A császári-királyi törlési rendelet latin szövegét olvasva az a benyomásunk támad, mintha abban Pázmány Péter 1619–1620-as politikai jellegű íásaiban (levelek, pamflet) olvasott érvelésmenetek köszönnének vissza. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a regnáló király neve alatt megjelent rendelet származhat-e valóban Pázmány tollából.

Bethlen Gábor és a később hozzá csatlakozott magyar rendek Habsburg-ellenes felkelése 1619. augusztus 26-án vette kezdetét, amikor az erdélyi fejedelem seregével megindult Kolozsvárról. Szeptember 5-én Rákóczi György hajdúi el is foglalták Felső-Magyarország központját, Kassát. Az ottani és más városokban a katolikus papok sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények (köztük a kassai vértanúk szeptember 7-i halála) híre hamar eljutott Nagyszombatba. Az ideiglenes érseki székhelyen tartózkodó Pázmány Péter és Forgách Zsigmond nádor szeptember 10-én értesültek Kassa elfoglalásáról.² Pázmány több főpappal együtt kénytelen volt Bécsbe menekülni, ahol kényszerű emigrációja 1619. szeptember 14-étől 1622

* A szerző az ELKH–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány a K 137815. számú OTKA-pályázat keretében készült.

¹ *Sacratissimae Caesareae ac ... regiae Maiestatis, Edictalis cassatio iniquae, praetensae et ipso iure nullae electionis Gabrielis Bethlen in regno Hungariae. Nec non actorum omnium, Tractatorum et conclusorum in conventu Posoniensi et Novizoliensi Annullatio* (Viennae Austriae: [s. n.], 1620). (A továbbiakban: *Edictalis cassatio*). Az általam használt példány: <https://bit.ly/44RdNhB> (Az utolsó letöltés ideje: 2022. 04. 28.)

² FRANKL [FRÁKNÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, 1–3 (Pest: Ráth Mór, 1868–1869, 1872), 1:508.

elejéig tartott.³ Őt és a hozzá közel álló Balásfi Tamás címzetes boszniai püspököt távollétükben néhány katolikus főúrral egyetemben a pozsonyi, majd a besztercebányai gyűlésen száműzetésre és jószágvesztésre ítélték.⁴ Pázmány úgy vélte, ha már egyháztartományától távol nem tudja teljes körűen ellátni főpásztori feladatait, közjogi méltóságként igyekszik beavatkozni a magyar belpolitikába és élére áll a magyar emigránsoknak.⁵ Pázmány magyar ügyekre való befolyását példázza, hogy az 1620 májusában nyíló besztercebányai gyűlésen megjelent császári követek azokat a kívánságokat tolmácsolták, amelyeket a primás előzőleg a titkos tanácsi ülésen javasolt.⁶ Az érsek *Consilium Hungaricum*ként emlegette a Bécsbe menekült főpapokból és főurakból álló, rendszeresen összeülő csoportjukat, amelynek bizonyos tagjai időről időre meghívást kaptak a császári titkos tanács magyar ügyeket tárgyaló üléseire.⁷ 1619–1621-es években az aktuálpolitikai lépéseket meghatározó, Melchior Klesl vezette császári titkos tanács magyar ügyeket tárgyaló ülésein gyakran feltűntek a magyar emigránsok, így Pázmány mellett Lépes Bálint kalocsai érsek, győri püspök, Pyber János váradi, Telegdy János nyitrai, Dallos Miklós pécsi püspökök; Frangepán Miklós horvát bán, Pákai Benedek királyi személynök, az akkor még főudvarmester Esterházy Miklós, Bánffy Kristóf, Apponyi Pál, Horváth Gáspár, Ostrosith András és Ferenczffy Lőrinc udvari titkár. Valamennyiük közül azonban Pázmány volt leginkább befolyással a döntésekre. Fraknói szerint „tevékeny-

³ Uo., 1:509; PÁZMÁNY Péter, *Pázmány Péter Összegyűjtött levelei*, szerk. HANUY Ferenc, 1–2 (Budapest: A Budapesti Kir. Magyar Tudomány-egyetem Tanácsa, 1910), 1:208. (A továbbiakban: PPÖL I.) Bethlen hadjáratai alatt a főpapi kar nagy része több éves külföldi emigrációra kényszerült. Pázmány Péteren és püspöktársain kívül, többen Horvát–Szlavónországban, a jászói prépostság és az egri káptalan tagjai pedig Lengyelországban találtak menedékre. PÁLFFY Géza, „A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622)”, in *Bethlen Gábor képmása*, szerk. PAPP Klára és BALOGH Judit, *Speculum Historiae Debreceniense* (A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai) 15, 139–158 (Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2013), 143.

⁴ A két országgyűlésről és az azokon elfogadott határozatokról lásd bővebben BÁTHORY Orsolya, „Pázmány *Vindiciae*-je és Balásfi *Refutatio*-ja – Két röpirat a besztercebányai országgyűlés végzése ellen”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk. KÁRMÁN Gábor és ZÁSKALICZKY Márton, 197–222 (Budapest: reciti, 2019), 199, 9. jegyzet. <https://www.reciti.hu/2020/5747>. A besztercebányai országgyűlés jelentőségéről: Gábor KÁRMÁN, „The Thirty Years War in Hungary as Religious War”, in *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*, ed. Gábor KÁRMÁN, *Central and Eastern Europe* 10, 340–365 (Paderborn: Brill Schöningh, 2023), 347–348.

⁵ Pázmány Bécsben folytatott politikai ténykedéséről bővebben lásd FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:543–544.

⁶ ZSILINSZKY Mihály, *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*, 2, A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai (Budapest: Magyar Protestáns Irod. Társ., Hornyánszky, 1881) 220; FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:545–546.

⁷ Pázmány levele a bécsi császári udvari kamarához, 1620. február 7. PÁZMÁNY Péter, *Codex Epistolaris Petri Pázmány Card.*, *Pázmány Péter levelezése*, szerk. FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, 1, *Monumenta Hungariae Historica*, Magyar Történelmi Emlékek - Első osztály 19 (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, 1873). FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:543.

sége és hatása nem szorítkozott a titkos tanács discussióira. Gyakran értekezett közvetlenül a királlyal és a kormányférfiakkal. Sűrű levelezésben állott a nádorral és az országban lakó más tekintélyes egyéniségekkel; összeköttetésbe tudott lépni Bethlen némely előkelő híveivel. Bécsben nem készült nyilvános jellemű irat, utasítás vagy rendelet, fegyverszüneti vagy békekötési javaslat és okmány befolyása és közreműködése nélkül.”⁸ Fraknói ezen állításához hozzávehetjük Szabó Károly megjegyzését, amelyet a *Régi magyar könyvtárban* olvashatunk az *Edictalis cassatio* magyar fordítását, a *Semmisítő decretumot*⁹ tartalmazó tételnél: „II. Ferdinánd ezen megsemmisítő parancsa kétségtelenül az ő magyar tanácsosai által volt fogalmazva, s 1620-ban Bécsben egyszerre magyarul is latinul is kiadva.”¹⁰

A jelenség, hogy egy közjogi méltóság bizalmasaként, annak nevében hivatalos iratokat fogalmaz meg, nem volt új keletű Pázmány pályafutásában. Az érvelésben és retorikában való jártassága igen hamar kiderült nemcsak a Jézus Társasága, de a magyar klérus vezetői számára is. 1607-től Pázmány állandó tanácsadója, majd gyónatója lett az esztergomi érsek (1607–1615), bíboros Forgách Ferencnek; „mellette állt a szóval és tollal folytatott harcokban.”¹¹ A bécsi nuncius azt jelentette róla Rómába: az erős és tudós ember „bizonyos értelemben úgyszólván irányítója a derék bíboros úr eljárásának és kormányzásának.”¹² Rátermettségének számos bizonyítékát adta: 1608-ban Forgách nevében írta meg a Mátyás főherceget köszöntő beszédet, amelyet Lépes Bálint kancellár olvasott föl.¹³ Vélhetőleg már az evangélikus zsolnai zsinat elleni, 1610. április 17-én kelt ünnepélyes érseki nyilatkozatot is részben-egészben Pázmány írta. Érvelésének természet- és egyházjogi jellege, a zsinati határozatokra, illetve a szemben álló felekezet körében alapvető fontosságú hitvallási iratokra (*Konkordiakönyv*) való hivatkozás, a magyar törvényekre alapozott érvelés mindenesetre

⁸ FRANKÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:544.

⁹ *Az felső és hatalmas római császárnak, német, magyar, cseh etc. országok coronás királyának, Bethlen Gábor Magyarországon hamis, méltatlan és törvénytelen választgatásának és az pozsonyi s besztercei gyűlekezetekben lött minden végezéseknek és tractáknak semmisítő decretoma* (Bécs: s. n., 1620), RMNy 1201.

¹⁰ SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád, *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, 3/1, *Régi magyar könyvtár* 3 (Budapest: M. Tud. Akadémia Könyvtár Hivatala, 1896), 1285.

¹¹ ÖRY Miklós és SZABÓ Ferenc, „Pázmány Péter: 1570–1637”, in *Pázmány Péter, Válogatás műveiből*, 1 (Budapest: Szent István Társulat, 1983), 34. (Továbbiakban: PÁZMÁNY, *Válogatás...*) Forgách mellett már korábban is feltűnt tanácsadóként Pázmány, hogy segítse az akkor még nyitrai püspököt teológiai ismereteinek felfrissítésében és az egyházmegye látogatásában. PÁZMÁNY, *Válogatás...*, 1:26. Forgách vele dolgoztatta ki a trienti zsinat szellemében készült szabályzatot a papság fegyelmiről, az iskola, a tanítás, a nevelés fontosságáról. PÁZMÁNY, *Válogatás...*, 1:34. Sík Sándor szerint Forgách egyházpolitikai küzdelmeiben felhasználta Pázmányt: „vele vívatja meg a harcnak tisztán szellemi részét, tőle várja és kapja az irodalmi és tudományos fegyverzetet.” Sík Sándor, *Pázmány: Az ember és az író* (Budapest: Szent István-Társulat, 1939), 70.

¹² PÁZMÁNY, *Válogatás...*, 1:34.

¹³ 1608. október 22. körül írt Pázmány által Forgách nevében szerkesztett üdvözlőbeszéd. PPÖL I, 29, nr. 14.

erre utal.¹⁴ A zsolnai zsinat elleni fellépés után tíz évvel, immáron esztergomi érseként és II. Ferdinánd király magyar ügyekben szakértő bizalmasaként gyakorolt aktív befolyást a hazai belpolitikára.¹⁵ Ha hiszünk Fraknóinak (márpedig ha valaki, akkor ő biztosan rendkívüli alapossággal nézte át Pázmány-monográfiájához a korabeli bécsi császári és magyar kancelláriai iratokat), akkor tulajdonképpen az sem lenne meglepő, hogy a beszercebányai gyűlés határozatait megsemmisítő császári-királyi rendeletet is Pázmány írta volna. A továbbiakban a szövegben lévő elsősorban tartalmi, szemantikai érvekkel, Pázmány más írásaival való gondolati, argumentációs párhuzamok felfedésével igyekszem kimutatni, hogy az *Edictalis cassatio* megszövegezésében részt vett Pázmány, de legalábbis nagy hatással volt a készülő szövegre.

Az 1620. november 8-i fehérhegyi ütközetben II. Ferdinánd és az őt segítő Katolikus Liga csapatai megsemmisítő győzelmet arattak és bevonultak Prágába, menekülésre készítette a Bethlen által is támogatott „téli királyt”, vagyis V. Frigyes pfalzi választófejedelmet. Ezt követően a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt a Bethlen Gáborral szembeni határozottabb fellépésre. A fehérhegyi csata után egy hónappal jelent meg II. Ferdinánd határozata, amelyben – amint azt már fentebb említettük – semmisnek nyilvánította a pozsonyi és beszercebányai országgyűlés törvényeit, köztük az erdélyi fejedelem magyar királlyá választását.¹⁶ Az *Edictalis cassation*nak öt latin és ugyanennyi német kiadásáról tudunk, ezek 1620–1621-ben jelentek meg Bécsben, Kölnben, Augsburgban és Antwerpenben.¹⁷ A két utóbbi városban, az egyebek mellett a korabeli Habsburg propagandakiadványokra (ilyen

¹⁴ Pázmány *Peniculus papporum* című művében (Pozsony, 1610, 1611) teljes hosszúságában idézi a vélhetőleg szintén általa írt érseki nyilatkozatot. [PÁZMÁNY Péter], *Peniculus papporum Apologiae Solnensis conciliabuli et hyperaspistes legitimae antologiae Illustriss. Cardinalis Francisci Forgacs [...] Ioannes Iemicius parochus Senquicensis scribebat* (Pozsonii: in Aula Archiepiscopali, 1611), 10.

¹⁵ Szekfű Gyula egyenesen barátinak jellemezte Pázmány II. Ferdinándhoz fűződő viszonyát. „Az esztergomi érsek, a Habsburg-ház iránt tanúsított feltétlen hűségével és szolgálataival Ferdinánd királynak valóságos barátságát nyerte meg, és joggal számíthatott arra, hogy ha a rendi mozgalmakat nem ugyan leszereli, de korlátok közé levezeti, akkor a királyi hatalom további, kiterjedt működése őáltala és a katolikus rendek által magyar formák közt fog haladni.” HÓMAN Bálint és SZEKFŰ Gyula, *Magyar Történet*, 4 (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935), 4:25; idézi: TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)*, Collectanea Vaticana Hungariae, Classis I 13 (Budapest – Róma: Gondolat Kiadó, 2016), 269.

¹⁶ Lásd Kármán Gábornak az *Edictalis cassatio* magyar fordítása elé írt bevezetőjét. BÁTHORY Orsolya, BENE Sándor, KÁRMÁN GÁBOR és ZÁSZKALICZKY Márton, szerk., *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, 2, Bibliotheca Hungariae Politica : Magyar Politikai Könyvtár (Budapest: reciti, 2020), 171. <https://www.reciti.hu/2020/6252>.

¹⁷ Az *Edictalis cassatio* latin nyelvű kiadásának három, jól elkülöníthető, Bécsben kiadott változata ismeretes. (RMK III, 1285, 1286; RMK III. Pótlások 6086). BORDA Lajos, „Pázmány Péter »Vindiciae ecclesiasticae« (1620) című vitairatának két kiadásváltozata.” Magyar Könyvszemle, 115, 4. (1999): 425–435, 426. Az *Edictalis cassatio* kiadásainak áttekintését lásd: KÁRMÁN Gábor, „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban”, in *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon*, szerk., KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, 155–196 (Budapest: reciti, 2019), 157, 8. jegyzet.

volt például az arcana-irodalom egyik „bestsellerének” számító *Secretissima instructio*) szakosodott nyomdák jelentették meg a rendelet szövegét.¹⁸ Így az augsburgi Sara Mangin (Christoph Mang nyomdász özvegye, aktív időszak: 1617–1624) a törleési rendeletet németül adta ki, latinul és hollandul pedig az antwerpeni Abraham Verhoeven (aktív időszak: 1604–1637).¹⁹ Ugyancsak 1620-ban, Bécsben jelent meg a rendelet magyar nyelvű fordítása, amely egyetlen példányban maradt fenn a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonában.²⁰ A kiadvány Gerhard Gelbhaar műhelyében készülhetett, Pázmány műveit akkoriban ott nyomtatták, illetve Wolfgang Schumpnál. A magyar kiadás bécsi megjelenése azt sejteti, hogy a latin szöveget a fentebb említett magyar emigráció egyik tagja, vagy a környezetükben lévő értelmiségi fordíthatta le, ez a személy azonban – a szöveg nyelvezetét, stílusát, nyelvjárási jellemzőit („megrögzett”, „örökös”, „legelőszer”, „szerköztetni” stb.) figyelembe véve – bizonyosan nem Pázmány volt. Ugyanezen az alapon zárhatjuk ki a lehetséges fordítók köréből Balásfi Tamást, Ferenczffy Lőrincet és Lépes Bálintot is. A szintén, 1620–1622 között Bécsben tartózkodó jezsuita Némethi Jakab (1573–1644) jöhet még számításba fordítóként.²¹ Némethi, Pázmány egykori jezsuita rendi *sociusa*, Ferenczffy Lőrinc mellett a könyvkiadásban segítője, aki mindig jelen volt Pázmány nagyobb műveinek nyomdai munkálatainál, később az érsek magánkönyvtárának rendezője lett. Holl Béla szerint lehetséges, hogy a kényszerű emigráció éveiben is ő korrigálta, gondozta Pázmány írásait a nyomdába kerülés előtt.²² Az egyetlen magyar nyelvű alkotás, amelyet jelenleg tőle ismerünk, egy perikópás könyv elé írt

¹⁸ ALMÁSI Gábor, *A Secretissima instructio (1620): A kora újkori politikai paradigmaváltás egy Bethlen-kori röpirat tükrében* (Budapest: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2014), 63.

¹⁹ *Der Röm. Kay. Auch zu Hungern und Böheim Königl. Mayest. Edictal Cassation der widerrechtlichen, vermeinten, für sich selbs nichtigen Wahl Gabrieln Betlen, im Königreich Hungern* (Augsburg: Sara Mangin, 1621); *Historica narratio de Rebellionem Hungarorum per Betlenum Gaborem procurata, sive Sacratissimae Caesareae [...] Majestatis Edictalis Cassatio [...]* (Antverpia: Abraham Verhovieus, 1621); *Der H. keyserlycker, ende van Germanien, Hungarijen, Bohemen, &c. konincklicker maiesteyt edictale cassatie vande onwettelijcke, pretensie, ende in recht nulle verkiezinghe Gabriel Bethlens in't coninck-rijck van Hungharijen* (Hantwerpen: Abraham Verhoeven, 1621). Verhoevenről bővebben lásd: Kees TESZELSZKY, „Magyarország és Erdély képe Németalföldön a Bocskai-felkelés és Bethlen Gábor hadjáratai idején 1604–1626”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY, 203–244 (Budapest: Az ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke és a Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013), 222–223; Kees TESZELSZKY, „The Bethlen-Campaigns and the Change of the Early Modern Image of Hungary and Transylvania in the Dutch Republic”, in *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*, ed. Gábor KÁRMÁN, Central and Eastern Europe 10, 309–339 (Paderborn: Brill Schöningh, 2023), 321–322.

²⁰ *Az felseges és hatalmas Romai Császárnak, Német, Magyar, Cseh etc. Országok Coronás királynak Bethlen Gabor Magyar Országban Hamis, Méltatlan és Törvéntelen Választatásának es az Posoni s- Besztercezi Gyulekezetekben löit minden Végezéseknek és Tractáknak Semmisítő Decretoma*, Bécs, 1620. RMNy 1201. Modern szövegkiadása: *Források...*, 2:172–183.

²¹ Némethi neve 1620–1622 között a bécsi rendház tagjainak névsorában szerepel. HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc: Egy magyar könyvkiadó a XVII. században* (Budapest: Magyar Helikon, 1980), 176.

²² *Uo.*, 177.

előszó, ez azonban túlságosan rövid ahhoz, hogy az alapján eldöntsük, lehetett-e Némethi az *Edictalis cassatio* magyar fordítója.²³

Az *Edictalis cassatio* és más latin vagy magyar Pázmány-írások között csak elvétve tudunk kimutatni nagyobb szövegegyezéseket, ez azonban nem kizáró ok Pázmány szerzőségét, vagy közreműködését illetően. Pázmány alkotói módszerének egyik fő eleme az önkompiláció, vagyis, hogy már előzőleg, akár már többször is megírt témákat, érvelésmeneteket használ fel újra és újra. Ezeket azonban az új kontextusnak megfelelően átfogalmazza, nyelvilleg átformálja, ezért lesz sokszor úrrá rajtunk a déjà-vu érzése Pázmányt olvasva. Ha elfogadjuk a történeti szakirodalom megállapításait azt illetően, hogy a Pázmány és Ferdinánd közötti viszony valóban már-már barátian szívélyes volt, és az uralkodó feltétlenül megbízott az érsekben a magyar ügyeket illetően, ráadásul a száműzetésben lévő Pázmányon kívül nem volt más hozzá hasonló rangú és kvalitású személy a bécsi udvar környékén akkoriban, akkor az *Edictalis cassatio*ban előforduló tartalmi, szemantikai párhuzamokat joggal tekinthetjük annak bizonyítékául, hogy Pázmány hatással lehetett a hivatalos iratra, de még a szerzősége sem kizárt.

A tematikai párhuzamok kimutatására érdemes Pázmány valamennyi, ebből az időszakból, tehát 1619-20-ból származó írását bevonni, vagyis két politikai vitairatát, az anonim *Falsae originis ... Refutatio*t, és a névvel is vállalt *Vindiciae ecclesiasticae*-t, valamint az ebben az időszakban keletkezett levelezését.²⁴ A *Falsae originis ... Refutatio* (röviden *Refutatio*) a királlyal szembe forduló rendek *Ordinum responsum* című sérelemjegyzékére reflektál; ez utóbbi 1619. december 15-ei dátummal látott napvilágot. Az ugyancsak 1619-es kiadási évvel megjelent *Refutatio* 1620. január 18-a előtt íródhatott, mivel a Bethlennel aznap megkötött hathónapnyi fegyverszünetet már nem említi a röpirat. Pázmány a Bethlen vezette rendi mozgalmat hivatalosan (szerzőségét vállalva) is értékelte az *Edictalis cassatio* után kiadott *Vindiciae ecclesiasticae*-ben, amely a klérust és saját személyét támadó besztercebányai végzések igazságosságát cáfolja leginkább köz- és természetjogi alapon.

Az *Edictalis cassatio* címében (*Sacratissimae Caesareae ac ... regiae Maiestatis, Edictalis cassatio iniquae ... et ipso iure nullae electionis Gabrielis Bethlen in regno Hungariae. Nec non actorum omnium, Tractatorum et conclusorum in conventu Poseniensi et Novizoliensi Annullatio*) szereplő két jogi kifejezés, a *kasszáció* és az *annulláció* igényel némi magyaráza-

²³ HOLL Béla, „Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980): 639–649, 647.

²⁴ [PÁZMÁNY Péter], *Falsae originis motuum Hungaricorum succincta Refutatio* (Pozsony: [s. n.], 1619; Bécs: [Gelbhaar], 1619, 1620). RMK II. 397, RMK III. 6049, RMNy 1202. Latin–magyar kiadásai: RMK I. 506, RMK II. 408; RMK III. 1240b, 1277, 1288, 1313. Az általam használt példány: <https://bit.ly/3sapQYV>. (Az utolsó letöltés ideje: 2022. 04. 28.) PÁZMÁNY Péter, *Vindiciae ecclesiasticae, quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta divinis humanisque legibus contraria ipso iure nulla esse demonstrantur [...]* (Viennae: Wolfgang Schump, 1620) (RMK III. 1287, RMK III. 6087; a továbbiakban: *Vindiciae*). Az általam hivatkozott példány: <https://bit.ly/3q9di3s> (Az utolsó letöltés ideje: 2022. 04. 28.)

tot. Míg annullálni (hatályon kívül helyezni) csak hatályban lévő aktust lehet, addig megsemmisíteni (kasszáció) bármilyet.²⁵ A kasszáció a törvényileg megalapozatlan döntések megsemmisítését jelenti, elsősorban az igazságszolgáltatásban, amely a magyar joggyakorlatban – nem lévén erre külön kúria – uralkodói jogkör volt. Bethlen Gábor királlyá választását tehát az uralkodó megsemmisítette, függetlenül annak érvényes, illetve hatályos voltától. (Nyilván nem tekintette egyiknek sem, hiszen a rendelet címében is a „nullae electionis”, azaz „semmis választás” szerepel.) A pozsonyi és beszercebányai határozatokat viszont – a rendelet címe szerint legalábbis – annullálta az uralkodó, ezzel azt a benyomást keltve, mintha azokat hatályos törvényeknek tekintette volna. Ez azért nem valószínű, mivel a beszercebányai országgyűlést még a törvények elfogadása előtt, augusztus 15-én a királyi biztosok II. Ferdinánd nevében föloszlatták és annak határozatait érvénytelenítették, így az országgyűlés a továbbiakban elvileg illegitim volt.²⁶ Ugyancsak az annulláció általában „jogi megsemmisítés” értelemben való használatát sejteti az is, hogy a dekretum egy helyen az ebbe a fogalomkörbe tartozó szinonimaként hozza a hatályon kívül helyezés aktusát is.

„Praeterea quidquid in conventu Psoniensi aut Novizoliensi, contra iura nostra Regia, contra Ecclesias Dei, ac Statum Ecclesiasticum, contra Leges, libertates, ac antiquas Regni nostri Hungariae laudabiles consuetudines, contra fideles nostros, tam Ecclesiasticos quam seculares, quoquo modo, statutum, Decretum ac definitum fuit, id totum penitus *cassamus, annullamus, illegitimum, iniustum, invalidumque* pronunciamus, [...]”²⁷

Bethlen királlyá választása a Habsburgok magyarországi hatalmára jelentett nagy veszélyt, a beszercebányai törvénycikkelyek pedig a katolikus egyházra lettek volna végzetes hatással, amennyiben azok ténylegesen érvénybe lépnek. Az uralkodó ezért jónak látta – noha mindkét politikai aktust jogi szempontból érvénytelennek tekintette –, ha egy ünnepélyes semmissé nyilvánítást ad ki, ahogyan azt 1620. február 17-én a cseh rendek királyválasztásával kapcsolatban is megtette.²⁸ A magyar rendek döntésére vonatkozó kasszáció kiadásához 1620 végén, a már említett fehérhegyi ütközetet követően teremtődtek meg a kedvező feltételek.

²⁵ DR. KISS György, „Néhány eljárási jogintézményünk egységesítésének jövőjéről”, *Állam és Igazgatás* – *Magyar Közjagazgatás* 35, 10. (1985): 918–927, 926.

²⁶ PÁZMÁNY, *Vindiciae* ..., 20. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora*..., 1:549.

²⁷ *Edictalis cassatio*, [B2v] (kiemelés tőlem – B.O.). Szintén nem tesz különbséget a kasszáció és az annulláció között a rendelet magyar fordítója, a *Semmisítő decretum* címében ugyanis egy kifejezésbe vonja össze a két jogi fogalmat. Lásd a 10. jegyzetet.

²⁸ *Sacrae caesareae et Hungariae Bohemiaeque regiae maiest. Edictalis cassatio et Annullatio cum annexa reservatione contra praetensam de facto usurpatam et ipso iure nullam Electionem et Coronationem in Regno Bohemiae* (s. l., 1620)

Bethlen királlyá választásának legitimációs hátterét vizsgálva Kármán Gábor már rámutatott néhány, a *Cassatio* és a *Vindiciae ecclesiasticae* közötti témapárhuzamra. Kiemeli, hogy mindkét írás, a korábbi politikai iratokkal ellentétben „sokkal inkább Bethlen Gábor személyére, mint a magyar rendekre koncentrál. Mind az *Edictalis cassatio*, mind Pázmány *Vindiciae ecclesiasticae*-je hosszasan, már Bethlen erdélyi trónra kerülésétől kezdve ecseteli a fejedelem által elkövetett hitezegéseket.”²⁹ Tudjuk, hogy az érsek tájékozódott Bethlen Gábor múltja és jelleme felől: Szentandrásy Csiky István erdélyi püspöknek írt ez ügyben, aki 1620. október 29-ei levelében számolt be a fejedelem több, „ifjúságától fogva való marczomságiról”.³⁰ A *Cassatio* ezek közül egyet említ, Bethlen Báthori Gábor megbuktatásában és megöletésében való részvételét, itt viszont mintha Szentandrásy Csiky egyik magyar mondatát olvassánk latinul:

„posteaquam enim Gabriel Bethlen, **Turcico exercitu instructus, Transylvaniam invaserat, Dominumque suum, cui iuratus erat, Gabrielem Batthorem possessione Transylvaniae, deinde vita exturbarat.**” (*Edictalis cassatio*, A3)

„Bethlen, úgy szökik be Törökországba és így **jöve osztán törökvel**, tatárval **jó tött ura ellen**, s úgy **szinli ki a fejedelemségből**, s e **világból**. (Szentandrásy Csiky István levele)³¹

A *Cassatio* elsősorban Bethlent teszi felelőssé a rendi belháború kirobbanásáért, ő volt az, „aki összegyűjtötte a követőit”, hogy „féktelen hatalomvágyától hajtva fellobbantsa a zendülés lángját.”

„[...] unius hominis, sed qui conspirationis suae multos et potentes sibi assecclas coniunxerat, et cum Rebellibus nostris vires consiliaque **Sociarat, effrenata dominandi libidine, atrox ac periculosum exarsit Rebellionis incendium**, [...]”³²

²⁹ KÁRMÁN, „Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma ...”, 173. Ugyanez elmondható a beszercebéányai végzések másik „áldozatának”, Balásfi Tamásnak a *Refutatio*-jával kapcsolatban, ő is Bethlenre, és vele a kálvinista felekezetre hárítja a felelősséget. BALÁSFÍ TAMÁS, *Bethleniani Novizoliensis Articuli Vigesima quinti, contra Thomam Balasfi Refutatio* (Viennae: Matthaeus Formica, 1621). RMK III. 1322.

³⁰ FRAKNÓI, *Pázmány Péter levelezése...*, 257–261. Heltai János Podhradczky József nyomán írja, hogy „Pázmány a *Vindiciae*-hez igényelte Csiki jelentését. Csiki alaptalan meséit azonban Pázmány nem ismételte meg. HELTAI JÁNOS, „Bethlen Gábor és Báthori Gábor viszonya a kortársak szemében”, *Irodalomtörténet* 65/15 (1983): 685–708, 690, 12. jz.

³¹ *Uo.*, 259. A gondolati, tartalmi párhuzamokat, rokonértelmű szavakat, megfeleléseket stb. a továbbiakban is kövér betűkkel emelem ki.

³² *Edictalis cassatio*, A3

A rendek sérelmeire reagáló *Refutatió*ban Pázmány hasonló kifejezésekkel írja le a felkelés motivációját. A majd egy évvel korábbi írásában még elsősorban Bethlen ifjonti hévtől felbuzdult híveire, illetve a Habsburg-ellenes rendekre hárította a végső felelősséget, amennyiben „különféle mesterkedésekkel és aranyhegyek ígérétével űk vették rá a fejedelmet a polgárháború kirobbantására.”

„Sacratissima quoque moderna Regia Maiestate ad conventum Electoralem abeunte, **atrox ac insperatum rebellionis incendium exarsit**. Nam factiosi quidam, ac male feriati homines, partim iuvenili fervore dicam, an furore concitati; partim innato in celeberrimam nationem Germanicam odio stimulati; partim **dominandi ac** aliena diripiendi **cupiditate** inflammati, variis artificiis, ac aureorum montium pollicitationibus, Transylvaniae Principem **in societatem** belli Civilis evocarunt: [...]”³³

A *Cassatio* kiadása után megjelent *Vindiciae*-ben Bethlen és éretlen tányérnyalói (immaturi parasitastri) együtt felelősek a történetekért.

„Nemo tamen est qui nesciat, Ecclesiastici Status indignam stragem, maiore et sanio-re Regni parte detestante, per Betlen, ac immaturos ipsius parasitastros, exortae rebellionis authores, sancitam esse.”³⁴

Bethlen hitszegő magatartására ugyancsak többször felhozott példa a királlyal kötött nagyszombati (1615), illetve nagykárolyi (1619) szerződések megszegése. Pázmány a *Refutatió*ban már írt erről idézve az egyezmény szövegét, amelyet tipográfiailag is kiemelt. Ezen idézetek, szintén kurziválással, a *Cassatió*ban is olvashatók.

„Pax quoque Transylvanica, eodem Anno 1615. die 6. Martii Tyrnaviae conclusa, ac tam **Principis moderni, quam totius Transylvaniae diplomatibus, sacrosancte stabilita fuit**: Ea inter alia conditione (ut secretiora taceantur) *quod contra suam Maiestatem, eiusque legitimos successores, Reges Ungariae et Regnum, Augustissimamque, Domum Austriacam, Regna, atque Provincias, cum quibus sua Maiestas singularia pacta habet, nullo unquam tempore; aversam et hostilem praetensionem habebit Transylvania, vel Princeps*. Quin et illud annexum : *Quod idem Dominus Bethlehem, et successores legitime electi, una cum Statibus et Ordinibus, promisit suae Maiestati, suis successoribus Regibus legitimis, Regno Hungariae, quando-cunque necessarium fuerit, contra omnes eorum hostes, excepto Turca, omni ope auxilio, viribus et fidelitate aderunt*.”³⁵

³³ *Falsae originis ... Refutatio*, [A3v].

³⁴ *Vindiciae*, 6

³⁵ *Refutatio*, A3

„Inter caeteros autem Anno Millesimo Sexcentesimo quinto stabilitae pacis articulos, tam a praedicto Bethlenio **quam a Transylvaniae Statibus, Syngraphis, ac Sigillorum impressione firmato Diplomate promissum fuit**, quod neque *contra suam Maiestatem*, [...] *praetensionem habebunt*, aut contra Regni Hungariae libertates, privilegia, quietem, aut tranquillitatem, palam vel occulte quicquam fieri patientur, quotque *idem Bethlen et successores una cum Statibus et Ordinibus Transylvaniae, suae Maiestati, suisque successoribus legitimis* [...]”³⁶

A *Refutatio* a nagyszombati szerződést megerősítő 1619-es nagykirályi egyezményből már nem idéz részleteket, csak a szerződés megkötésének tényét és jogerejét hangsúlyozza, illetve Bethlen család felajánlkozását, miszerint fegyveresekkel segíti a királyt a csehekkel szembeni katonai fellépésben.

„Anno 1619. Mense Aprili, fide publica, **testimonioque authentico**, Carolini repraesentato, tam a **Bethlemio, quam ab universa Transylvania, sacrosancte roborata fuerunt**. Adeoque **vigore huius foederis**, non semel, ultro suam operam Bethlehem **obtulit**, seque **in expeditionem Bohemicam, decem millibus armatorum stipatum, pro suae Maiestatis arbitratu proficisci**.”³⁷

„Quae omnia ut eo sanctius servarentur, quo arctius firmabantur, rursum Anno millesimo, sexcentesimo, decimo nono **consignatis Diplomatis**, eadem ipsa renovata, confirmata, atque ratificata fuere. **Et Bethlen quidem in verbo suo principis, bona fide; Transylvani autem, fide Christiana mediante promiserunt**, tam per seipsos sancte et inviolabiter observandos praedictos articulos, quam etiam per alios, quorum intererit observari facient, successoresque suos ad eorum observationem in perpetuum obligatos velint. [...] Aliquod igitur **millia militum bene instructorum, contra Bohemos** actutum se missurum; **si modo nobis ita adlubescat**.”³⁸

Amint már említettem, az *Edictalis cassatio* beilleszthető a korszak Habsburg propagandakiadványainak sorába. Ennek is tudható be, hogy retorikai eszközei között a racionális, főleg természet- és pozitívjogra alapozott érvelés mellett az olvasó érzelmi alapú meggyőzése, és ezzel együtt a szórakoztatás és elborzasztásra való törekvés is helyet kapott. Az észalapú érvelés váltogatása az érzelmekre ható argumentációval ugyancsak nem áll távol Pázmány írásaitól, ahogyan azt korábbi latin

³⁶ *Edictalis cassatio*, [A3v] (Az 1615-ös egyezményből kivett vendégszöveget praktikusán rövidítve, kihagyással közlöm, ott, ahol az szó szerint megegyezik a *Refutatio*-ban lévő citátummal.)

³⁷ *Refutatio*, [A3v]

³⁸ *Edictalis cassatio*, [A3v]

nyelvű művei esetén is láthattuk. A törlési rendeletben ilyenek a Bethlen seregeinek pusztításáról, erőszakosságáról, illetve a törvényes renddel szembe menő illegitim megmozdulásokról szóló szövegrészek, amelyekben szintén találunk egyezéseket Pázmány *Vindiciae*jével.

Edictalis cassatio, [A4r-v] Az egyház és a papok elleni erőszakos cselekmények

„Deinceps vero, vi, terrore, **rapinis, bonorum direptionibus, caedibus** item ac indignissimis, contumeliosisque fidelium nostrorum tam Ecclesiasticorum quam secularium oppressionibus, grassatus Bethlen Hungariam superiorem totam pervasit, **profanatisque ac devastatis** Catholicorum **templis**, expulsis vel **occisis Sacerdotibus, bonis Ecclesiasticis** occupatis, ac **viris primariis, qui fidem Deo ac Regi coronato debitam violare renuebant**, patria exclusis, ipse sibi sub nomine principis Hungariae Regni nostri, dominationem nefarie usurpavit ...”

Edictalis cassatio, [A4v] A pozsonyi országgyűlés fegyverekkel való befolyásolása

„Quia vero armorum strepitus ac tyrannicus terror conventiculo Posoniensi moderabatur, id circo nefando, ac multis saeculis in audito, sceleris ac perfidiae exemplo, nonnulli complices Bethleni, praestiti Nobis **homagii strictissimam obligationem susque deque** habentes, **Regiamque nostram** auctoritatem, quantum in ipsis erat prorsus convellentes, de Bethlenio in Regem protrudendo concilia inierunt, status Ecclesiastici vetustissimam praerogativam, abrogandam censuerunt **Bona Ecclesiastica** omnia **profanis** usibus addixerunt, **officiales Maiestatis** nostrae loco ac officio amoverunt, cum dedecore, viros primarios tam Ecclesiasticos quam seculares, quod ausus nefarios calculis suis approbare nolentes, furori rebellantium sese subduxissent, velut Patriae proditores proscribendos pronunciaverunt.”

Vindiciae, 39 (A fentebbi két téma összefoglalása)

„Fidei, foederum, **homagii vinculis violatis**, Divinis humanisque iuribus convulsis, **in Regem optimum**, ac undequaqua immerentem, eiusque fideles, nefaria arma expediuntur; **vi ac caedibus** Regnum alienum occupatur; ferro flammaque omnia **vastantur**, Impiae, Iniustae, sacrilegae confoederationes, perquam foeda ratione, constabiliuntur; neglecta omni Nobilitatis praerogativa. **Regii Officiales** capiuntur, compedibus onerantur; Episcopi indigne **raptantur**, deluduntur, excruciantur; **Sacerdotes mactantur; templa prophanantur**: Leges ac Iura omnia **susque deque** versantur.”

Az egyházi tulajdont ért károk, a papság elleni erőszakos fellépés, valamint a királlyal szembeni hűtlenség feletti őszinte felháborodás érződik ki az idézett szövegeken, amelyből a személyes érintettségre következtethetünk; ez pedig inkább lehet jellemző a valódi szerzőre, mint az uralkodóra.

Pázmány 1619–20-as vitairataiban és levelezésében, ahogyan a *Cassatio*-ban is többször felbukkan a katolikus egyház és egyháziak, a „status ecclesiasticus” valamint az egyházi javak, „bona Ecclesiastica” ügye, az őket/azokat ért atrocitások, károk felemlegetése. Amint az alább idézett szövegekben olvashatjuk, a károkat főként a katonaság erőszakossága, fosztogatása okozta, valamint az, hogy Bethlen Gábor a hadműveletek finanszírozására, párthívek szerzésére 1619 végétől egyre-másra foglalt le és zálogosított el egyházi javakat és birtokokat.³⁹ Ahhoz képest, hogy a *Cassatio* a semmissé nyilvánítás jogi aktusát tartalmazó hivatalos uralkodói közlemény, szokatlan érzékletességgel részletezi a Bethlen okozta pusztítást. Az egyházat ért támadásokat taglaló, még szemléletesebb leírásokkal találkozunk a *Refutatio*-ban, valamint a néhány héttel később II. Ferdinándhoz, majd V. Pál pápához írt leveleiben. Ezen leírásoknál jóval tömörebben fogalmaz az *Edictalis cassatio*, csakúgy mint a nem sokkal azután megjelent *Vindiciae ecclesiasticae*. A téma még 1622 januárjában is aktuális volt Pázmány számára, amint az a IV. Fülöp spanyol királyhoz írt levélből is kitűnik.

Edictalis cassatio, [A4r-v]

„Deinceps vero, **vi**, terrore, **rapinis**, **bonorum direptionibus**, **caedibus** item ac indignissimis, contumeliosisque fidelium nostrorum tam Ecclesiasticorum quam secularium oppressionibus, grassatus Bethlen Hungariam superiorem totam pervasit, **profanatisque** ac **devastatis** Catholicorum **templis**, expulsis vel **occisis** **Sacerdotibus**, **bonis Ecclesiasticis** occupatis, ...”

Falsae originis ... Refutatio, [A4r]

„Primum omnium in sacratas Deo personas, **templaque** ac suppellectilem Ecclesiae effundi coepit Sacerdotum collegia plura **vastavit**; venerabiles Episcopos, Praepositos, Abbates, Canonicos ad ignominiam denudatos, foede circumduxit, mancipiorum instar taureis, flagris, verberibus, sputis, milleque verborum aculeis excarnificavit.”

³⁹ FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:538.

Pázmány II. Ferdinándhoz, 1620. január 16/18.⁴⁰

„[...] nunc demum, concitatis anno praeterito motibus Bethlenianis, Archi-Episcopatus, Episcopatus ac Capitula **eversa**, Conventus destructi, Religiosi Patres Societatis Jesu exturbati, Seminaria dissipata sunt; Ecclesiasticorum alii flagris duriter excepti, alii vulnerati, alii usti et torti, alii usque ad interneccionem immaniter **trucidati sunt**.”

Pázmány V. Pál pápához, 1620. február 24.⁴¹

„[Bethlen] non solum Monasteria Paulinorum, quae in Hungaria habebantur, **occupavit**, ac **bona proventusque distraxit**, verum etiam Praelatos ac universum **statum ecclesiasticum caedibus, exilio, bonorum confiscatione attrivit**.”

Vindiciae, 39

„Episcopi **indigne raptantur**, deluduntur, **excruciantur**; Sacerdotes **macantantur**; **templa prophanantur**: Leges ac iura omnia susque deque versantur. Et authores tot criminum, in Ecclesiasticos culpam tantorum flagitiorum coniiciunt.”

Pázmány levele IV. Fülöp spanyol királyhoz, 1622. január 25.⁴²

“Quocirca, cum per hosce ultimos calvinistarum rebellium motus, status catholicae Religionis vehementer in Hungaria sit attritus, sacerdotes plures **occisi, bona ecclesiastica** penitus **eversa**, ego autem triennio jam exul, omnibus redditibus spoliatus, subsidiis promovendae Religionis catholicae destituar.”

Saját száműzése mellett az 1619–20-as események közül talán Dóczy András felső-magyarországi főkapitány elfogása és halála, valamint a kassai vértanúk esete döbbsenhetette meg leginkább Pázmányt – valamennyi ez időszakból való írásában, és több levelében is említi ezeket. Dóczy András, felső-magyarországi főkapitányt, a Bethlenhez pártolt Rákóczi György csapatai fogták el Kassán, majd Bethlen jóváhagyásával bilincsbe verve hurcolták Fogarasra, ott halt meg 1620 elején. Pázmány először Forgách Zsigmondnak írt levelében tesz említést a kassai főkapitány

⁴⁰ PPÖL I, 220.

⁴¹ PPÖL I, 225.

⁴² PPÖL I, 272.

példátlan kálváriájáról: „Az is nyilván vagyon kegyelmednek, hogy a szegény Dóczy uramot nem az erdélyi fejedelem hadai fogták meg, de ugyan megfogták.”⁴³ Pázmány itt egyebek mellett ezzel indokolja, hogy miért nem jelenik meg az 1619 végére meghirdetett pozsonyi országgyűlésen, a *Vindiciae*-ben pedig már a Bécsbe való menekülését is azzal mentegeti, hogy nem akart a Dóczyéhoz hasonló sorsra jutni.⁴⁴ Míg Pázmány a *Refutatió*-ban csak annyit jegyez meg, hogy Dóczynak egyetlen bűne a hiszékenysége volt („una re culpabilem, quod nimium quibus non debuit fidi”) ⁴⁵, addig a *Cassatio* megint csak egy hivatalos irattól elvártnál szokatlanabb részletességgel fejti ki, hogyan vezette félre Bethlen a kassai főkapitányt.

Edictalis cassatio, [A4r]

„Postquam et Transylvanis belle imposuisse, et a milite satis instructum se animadvertit scriptis ad Generalem nostrum Cassoviensem Magnificum **Andream Doczi** literis, significat Varadinum iter se adornasse, non dubitare, quin varii de se rumores ab aemulis circumferantur, quasi Hungariae invadendae consilia agitare: Caeterum, monere se atque etiam impensius rogare ne malevolorum sermonibus aures praebeat, nondum sibi excidis, quod ex capitulationibus, ac fide data, Maiestati nostrae debeat. **His, aliisque verborum lenociniis adeo dictum Generalem nostrum, Bethlenius demulsit**, ut nihil prorsus ab illo metuendum sibi existimaret, donec tandem sub initium Septembris Anni praeterlapsi, accedente Cassovien-sium perfidia ac prodicione, idem Generalis noster captus, ac **compedibus constrictus sub arcta custodia** in Transylvaniam (ubi et vitam clausit) a Bethlenio mitteretur.”

Falsae originis ... Refutatio, [A4r]

„Virum Illustrem, **Andraeam Doczy**, Caesareae Regiaeque Maiestatis Generalem (una re culpabilem, quod **nimium quibus non debuit fidi**) foedae captivitati addixerunt, qui ferreis **compedibus** (quibus ne Turcae quidem

⁴³ Pázmány Forgách Zsigmond nádornak Bécsből még 1619. november 20-án. PPÖL I, 210. Pázmány a besztercebányai gyűlést megelőző titkos tanácsi ülésen is Dóczyra hivatkozva bojkottálta a diétán való részvételt. FRAKNÓI, *Pázmány Péter és kora...*, 1:545.

⁴⁴ *Vindiciae*, 46.

⁴⁵ A teljes idézet: „Virum Illustrem, Andraeam Doczy, Caesareae Regiaeque Maiestatis Generalem (una re culpabilem, quod **nimium quibus non debuit fidi**) foedae captivitati addixerunt, qui ferreis compedibus (quibus ne Turcae quidem honoratiores, si capiantur a Christianis, addici solent) velut vile mancipium a vindicibus (si Deo placet) Ungaricae libertatis arctissime constrictus fuit.” *Falsae originis ... Refutatio*, [A4r].

honoratiores, si capiantur a Christianis, addici solent) velut vile mancipium a vindicibus (si Deo placet) Ungaricae libertatis **arctissime constrictus fuit.**”

Vindiciae ecclesiasticae, 46.

„Verebar, ne sine ullo usu publico, eodem quo Magnificus **Andreas Doczi** modo, **compedibus, catenisque** nullo meo merito, solo furore alieno, manciparer.”

A *Cassatio* ezen részlete is jól illeszkedik a korabeli Habsburg-propaganda Bethlen Gáborról mint állhatatlan, hitszegő, bármely csalárdságra képes fejedelemről alkotott képéhez. A törlési rendelet is megemlíti a fejedelem szimuláción és disszimuláción alapuló politikájának velejáróit, úgyis mint a fondorlatot, csalást, árulást, hűtlenséget, a képmutatást, hazudozást, ravaszkodást és hízélgést (*machinationes, fraus, proditio, perfidia, simulandi, fingendi, artificium, verborum lenocinia*).

A Bethlenről sugallt negatív kép másik visszatérő eleme a törökösség volt, vagyis az oszmánbarát politika vádja, amelyre a már említett *Secretissima instructio* szolgáltatta a bizonyítékokat a Lippa környéki erdélyi várak török kézre való átjátszására vonatkozó levelek közlésével. Ezeket, és a titokban Karakas Mehmed pasának ígért Vác ügyét is szóvá teszi a *Cassatio* azzal vádolva Bethlent, hogy még az árulást is a király nyakába próbálta varrni.⁴⁶

„Quibus rebus per vim et fraudem gestis, ista quoque addidit, quod quemadmodum in Transylvania, ut Turcarum gratiam demereretur, valida Christianarum ditionum propugnacula, magnis Romani Imperii sumptibus sub Sigismundo Bathoreo a Turcis recuperata, videlicet **Lyppam, Solimos Totvaradgya, Margita, Monostor, Arad, Syri, et Facsath, vi et armis occupata, Turcis tradidit**, ita nunc in Hungaria limitanea praesidia iisdem Turcis consignare caepit, tradiditque nuper **Vaczium**, Episcopalem sedem inter Budam et Strigonium oportuno loco situm, magnis olim Hungariae sacrique imperii impensis recuperatum atque defensum, utque tam nefariae prodicionis a **se invidiam amoliretur** hac nos calumnia appetiit, quasi **per oratorem nostrum in Porta Ottonamica de Vazio Turcis tradendo transegissemus**, quod quidem magis falsum ac frivolum est, quam ut fidem apud ullum, qui non plane perditus sit, possit invenire.”⁴⁷

⁴⁶ BÁTHORY Orsolya, KÁRMÁN Gábor és ZÁSZKALICZKY Márton, szerk., *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez*, 1 (Budapest: reciti, 2019), 263, 44. jegyzet.

⁴⁷ *Cassatio*, [Bv]

Pázmány a *Refutatio*-ban már finoman célzott a Lippp környéki várak átadására, Váccal kapcsolatban pedig sérelmezte, hogy a Habsburg oldalt vádolták a vár töröknek való odaígérésevel. (Az ígélet a bécsi udvar részéről egyébként 1619 végén valóban megtörtént.)

„Primum illud hoc loco considerandum: **Pagos illos non eo modo Turcis esse datos, quo modo Lippp ac alia annexa Praesidia** longe maximo cum Pagorum numero Turcis assignata fuere. [...] Ut imperitum vulgus in odium Regis Ferdinandi asperarent, **confinxerunt** quidam **Vacium** et quaedam alia Ungariae loca medio Illustris Domini a Reifenberg Gubernatoris Comaromiensis Turcis promissa esse.”⁴⁸

A fentebb bemutatott számos tematikai és gondolati párhuzam, valamint szövegegyezés kellőképpen bizonyítja Pázmány közreműködését az *Edictalis cassatio* létrejöttében. Ez alapján viszont az eddigénél tágabb kontextusba helyezhetjük a törlési rendelet után pár héttel megjelent *Vindiciae ecclesiasticae*-t is. Pázmány ebben az 1620. december végén kiadott politikai vitairatában a klérust és a személyét támadó besztecebányai végzések igazságosságát cáfolja. Ez apropóul szolgált a katolikus egyház által elszenvedett emberi és vagyoni-szervezeti károk, sérelmek bemutatására, és erre alapozva az uralkodótól minél nagyobb támogatás megszerzésére a felekezetek közötti vezető státusz visszaszerzéséhez. A *Vindiciae* az egyházat és annak két vezetőjét, Pázmányt és Balásfit ért, a korban példa nélküli méltánytalanságok felsorolásával egyfelől a királyt kívánta emlékeztetni a katolikusok iránta való hűségére és áldozathozatalára (pl. kassai vértanúk, Pázmányék száműzetése), másrészt – mivel Pázmány a nem sokkal azelőtt beiktatott XV. Gergelynek is elküldte a művet – a pápát is informálni akarta a magyar egyház 1620. év végi, pozícióvesztés utáni állapotáról.⁴⁹ A *Vindiciae* jogi és történeti argumentumokon alapuló érvelése már a *jus postliminii* jogos követelése (a *vindiciae* szó is ezt jelenti) és érvényesítése, vagyis a katolikus egyház 1619 szeptembere előtti jogi, hatalmi státuszának visszaállítása, birtokaiba való visszahelyezése felé mutat. Ennek az előkészítése pedig a *Cassatio*-ban kimutatható katolikus sérelmi narratíva, amely révén az egyház ügye bekerült az uralkodói kommunikációba.

A király önszántából bizonyosan nem foglalkozott volna, de legalábbis nem ilyen mértékben, az őt egyébként hűségesen támogató egyház ügyével, legalábbis Pázmány az efeletti elkeseredettségének adott hangot két korábbi levelében. Először a pozsonyi országgyűlésen elfogadott határozatok ellen, 1620. január 16–18. körül emelt óvásában kifogásolta, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokon egyáltalán nem

⁴⁸ *Falsae originis ... Refutatio*, [C4v]

⁴⁹ BÁTHORY, „Pázmány *Vindiciae*-je...”, 205.

esett szó a katolikus egyházat ért károk helyrehozataláról.⁵⁰ Másodszor ugyanazon év márciusában panaszkolta Homonnai Drugeth Györgynek, hogy a bécsi udvar anyagilag egyáltalán nem támogatja az emigrációba kényszerült főpapokat.⁵¹ A királyt feltehetőleg akkoriban Bethlen Gábor politikai és területi térnyerése kötötte le, nem tudott érdemben foglalkozni a magyar klérus problémáival. A fehérhegyi csatát követően, a megváltozott politikai helyzetben viszont II. Ferdinánd már tettet adhatott Pázmánynak arra, hogy az uralkodó neve alatt kibocsátott *Edictalis cassatio* szövegébe lépten-nyomon beleszője a katolikusok egyházi és rendi sérelmeit, ezzel előkészítve a talajt a későbbi restaurációs törekvéséhez. Az uralkodó ily módon deklarált támogatásával a háta mögött Pázmány már magabiztosan érvelhetett a *Vindiciae*-ben, sőt, némelykor még tekintélyi érv gyanánt hivatkozott is a törlési nyilatkozatra.

Végezetül, ha hiszünk Fraknóinak, és a szóban forgó időszakban valóban nem készült „nyilvánosságnak szánt irat Pázmány befolyása és közreműködése nélkül”, akkor érdemes lenne átnézni az 1619–1622-ben megjelent Habsburg-párti kiadványokat, hogy vajon akad-e még köztük olyan, amely „nyomokban Pázmányt tartalmaz”...

ORSOLYA BÁTHORY

Edictalis cassatio (1620) – May contain traces of Pázmány

The unusually radical decisions of the Diet of Banská Bystrica (Besztercebánya, 1 June – 24 August 1620), among other things, would have led – if they had actually come into force – to the fatal reduction (eventual abolition) of the political role of the Catholic Church. At the same assembly Gábor Bethlen, Prince of Transylvania was elected king, which move threatened the power of the Habsburgs. After the battle of Fehérhegy, King Ferdinand II annulled the illegitimate election of the king and abrogated the decrees of Diets of Pozsony and Besztercebánya by *Edictalis cassatio* dated 10 December 1620. Reading the Latin text of this official statement, we can get the impression that it echoed the style of Péter Pázmány and the themes

⁵⁰ „Status Ecclesiastici, restitutionisque ejusdem in integrum prorsus nulla mentio facta”. PPÖL I, 221. „Szintén akkor, mikor azt az induciákat végezzék, itt volt Eszterház uram és egyebek is; eleget törődtünk, szözlöttünk, irtunk, panaszkodtunk, de az palatinus szava, ez az németeket illeti, ugyancsak praevalent. PPÖL I, 227

⁵¹ „Én egy talpalatni földet, egy pinz jövedelmet septembertől fogva nem bírok; [...] soha bizony, miolta itt vagyunk, senkinek közölünk egy falat kenyert (nem hogy egyebet) senki sem adott. Én is, minthogy csak úgy jöttem vala ide, hogy Poson oltalmára segítséget kérek, nem is hittem, hogy Posony oly könnyen elveszessék, mindenömöt oda vesztöttem. [...] kevés magammal megvontam magamot; nem tudom, meddig vonhatom.” PPÖL I, 226–227.

and ideas he had written elsewhere. The study aims to prove Pázmány's authorship, or at least his contribution to the text of *Edictalis cassatio* by demonstrating the parallels between the decree issued under the name of the king and Pázmány's two pamphlets, *Falsae originis motuum Hungaricorum, succinta refutatio* (1619) and *Vindiciae ecclesiasticae* (1620).

Az SZTE BTK Klasszika-Filológia és Neolatin Tanszéke, a BTK Irodalomtudományi Intézete, valamint az ELKH-SZTE Antikvitás és Reneszánsz Kutatócsoport szervezésében 2021. december 1–4. között Szegeden rendezték meg az V. Neolatin Konferenciát. A tanácskozást minden korábbi felülmúló szakmai érdeklődés övezte: a kora újkori történelemmel, irodalom- és művelődéstörténettel foglalkozó hazai és határon túli kutatók java, összesen harmincöt előadó jelentkezett és tartott előadást a latin nyelv szerepét a kora újkori Magyarország és Erdély művelődésében középpontba helyező konferencián.

A kötetben, mely a *Convivia Neolatina Hungarica* sorozat ötödik darabja, az előadások alapján készült tanulmányok szerkesztett, a megfelelő tudományos apparátussal ellátott változata olvasható. A konferencia szekcióinak logikáját némileg módosítva közölt írások több aspektusból vizsgálják a 15–18. századi magyarországi és erdélyi környezetben született latin nyelvű történeti, filológiai és irodalmi alkotásokat. Több, egymást remekül kiegészítő, egymással párbeszédbe lépő tanulmány olvasható a kora újkori erdélyi irodalom olyan kiválóságairól, mint Szamosközy István, Kovacsóczy Farkas, Christian Schesaeus vagy Lakatos István; számos tanulmányt találunk a kötetben a 17–18. századi tudósok levelezéséről, filológusi, pedagógiai működéséről vagy éppen a kora újkor jelentős grécistáiról.

A változatos tematikájú, számos szerzőt, részterületet érintő, az adott téma legjobb szakértőinek tollából született tanulmányok széles körben hasznosítható ismereteket kínálnak a kötet valamennyi olvasójának.

ISBN 978 963 267 573 2

